

2. **Костомаров М. І.** Закон божий (Книга буття українського народу) / М. І. Костомаров. – К., 1991.
3. **Потульніцький В. А.** Теорія української політології / В. А. Потульніцький. – К., 1993.
4. **Сковорода Г. С.** Дружеский разговор о душевном мире / Г. С. Сковорода // Повн. збір. тв. : У 2 т. – К., 1973. – Т. 1. – С. 415–423.
5. **Сковорода Г. С.** Перевод из книг римського сенатора Марка Цицерона «О старости» / Г. С. Сковорода // Повн. збір. тв. : У 2 т. – К., 1973. – Т. 2. – С. 178 – 179.
6. **Сковорода Г. С.** Сад божественных песен / Г. С. Сковорода // Твори : У 2 т. – К., 1961. – Т. 2. – С. 7 – 57.
7. **Сковорода Г. С.** Убуждшися выдыша славу его / Г. С. Сковорода // Твори : У 2 т. – К., 1961. – Т. 1. – С. 3 – 6.
8. Угода та Конституція Пилипа Орлика // Літературна Україна. – 1990. – 12 липня.
9. **Шевчук В. П.** Історія української державності / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К., 1999.

Надійшла до редколегії 25.01.2012

УДК 321

Р. М. Ключник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ

Розглядається просторово-часовий вимір політичних криз. Подано класифікацію кризових явищ у політиці відповідно до критеріїв простору і часу.

Ключові слова: політична криза, просторовий вимір, часовий вимір, політична система, політичний конфлікт.

Рассматривается пространственно-временное измерение политических кризисов. Представлена классификация кризисных явлений в политике в соответствии с критериями пространства и времени.

Ключевые слова: политический кризис, пространственное измерение, временное измерение, политическая система, политический конфликт.

The space and time dimension of political crises are considered. The classification of crisis phenomena in politics according to the criteria of space and time is given.

Keywords: political crisis, space dimension, time dimension, political system, political conflict.

Політична криза – одне з найважливіших понять політичної науки. Світовий досвід свідчить, що під час політичної кризи закладаються варіанти майбутнього розвитку подій у державі, а отже кризові ситуації потребують особливо ретельного розгляду. Отже, належне вивчення феномену кризи є запорукою ефективного кризового менеджменту – діяльності із подолання негативних наслідків кризових явищ. Таким чином, вивчення політичної кризи має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Політичні системи усіх держав у процесі свого розвитку зіштовхуються з кризовими явищами. Світова практика свідчить, що на вірогідність настання кризового стану не впливає рівень економічного розвитку держави: з певною періодичністю такі явища трапляються як у високорозвинених країнах Європи та Північної Америки, так і країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Та кож слід зазначити, що вірогідність криз практично не залежить від форми правління: вони загрожують як монархіям, так і республікам. Варто наголосити, що політичний режим теж не є фактором, здатним забезпечити політичну систему від кризових потрясінь: демократичні, авторитарні та тоталітарні режими під дією певних факторів (внутрішніх чи зовнішніх) ризикують опинитися у стані розладу, який загрожує існуванню системи в цілому.

Метою даної статті є дослідити просторові та часові характеристики політичних криз в умовах глобалізаційних процесів сучасності.

Даній проблематиці присвячена значна кількість публікацій. Серед дослідників, які розглядали дане питання, варто відзначити А. Белова, Ю. Мацієвського, С. Ставченка, А. Панова та інших вчених.

Спочатку з'ясуємо зміст базової категорії. Поняття «криза» (від грецьк. *krisis* – перелом, важкий перехідний стан, гостре ускладнення, важке становище) – це момент дезорганізації системи, її перехід до хаотичного стану розвитку, де руйнується порядок. Політична криза – це тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи, що характеризується значним поглибленням і загостренням наявних політичних конфліктів [2, с. 298].

Досліджуючи просторовий вимір політичних криз, доцільно взяти за основу масштаб, а саме територію, охоплену кризою. Таким чином, за масштабом можемо виокремити чотири типи політичних криз: локальну, національну, міжнародну та глобальну.

Локальна політична криза виникає у межах одного населеного пункту або регіону держави, і пов'язана з порушенням функціонування тих чи інших органів державної влади або місцевого самоврядування, а також з діяльністю місцевих осередків політичних партій, громадських організацій, окремих впливових осіб. Часто ці кризи мають економічний характер, пов'язані із суперечками щодо бізнесу і позбавлені ідеологічного забарвлення.

Проте трапляються й винятки. Якщо локальна криза виникає у столиці держави або у великому місті, то події отримують загальнонаціональний і навіть міжнародний резонанс. Навесні 2007 року у Таллінні виник конфлікт, спричинений наміром влади перенести пам'ятник загиблим радянським солдатам з центральної частини міста на околицю. Російськомовні жителі Таллінна виступили на захист монументу, і влаштували масові безпорядки та сутички з поліцією. 27 квітня 2007 р., у день демонтажу пам'ятника, вуличні сутички перекинулися на інші міста Естонії, а посольство цієї країни у Москві було блоковане активістами молодіжного руху «Наші». Криза мала й економічні наслідки: російські компанії на деякий час припинили співробітництво з естонськими партнерами.

Іншим прикладом є протистояння між мером Москви Ю. Лужковим та Президентом Росії Д. Медведевим, що закінчилося 28 вересня 2010 р. звільненням мера з посади. Ця подія стала предметом широкого обговорення у російських та зарубіжних ЗМІ. Усунення Ю. Лужкова з посади певною мірою забезпечило зміцнення вертикалі влади: новий мер Москви С. Собянін, у минулому керівник апарату уряду РФ, є повністю лояльним до правлячої еліти країни.

Серед найгостріших локальних криз, що викликали міжнародний резонанс, можна назвати конфлікт у казахському Жанаозені. Починаючи з травня 2011 р., працівники промислових підприємств (переважно нафтовидобувної галузі) періодично оголошували страйки з вимогою підвищення оплати праці. 16 грудня 2011 р. у центрі Жанаозена відбулися масові акції протесту, що переросли у зіткнення страйкуючих робітників з поліцією. У багатьох країнах світу відбулися пікети посольств Казахстану, профспілки інших держав світу висловили солідарність з робітниками, а імідж режиму Н. Назарбаєва за кордоном помітно погіршився.

Національна криза виникає у результаті серйозного порушення функціонування органів державної влади, глибокого соціального, економічного, етнічного конфлікту, а також як наслідок набуття локальною нестабільністю загальнодержавних масштабів.

Серед типів національних політичних криз можна виокремити інституційну кризу, різновидами якої є конституційна, парламентська, урядова кризи, а також системну кризу.

Системні кризи виникають на рівні держави, де в рамках державних інститутів відбувається зміна влади. Системну кризу можна визначити через поняття «турбулентність» та «фрагментація», які вказують на неадекватність державної моделі глобальним та регіональним викликам та послаблення ролі держави, поява альтернативних акторів у світовій політиці.

Інституційна політична криза виникає в тому випадку, коли в рамках даного режиму політичний інститут починає виконувати невласливі йому функції,

спрямовані на обслуговування політичного режиму. Такий політичний інститут втрачає престиж і легітимність та отримує невідповідні відображення в політичній культурі країни, що призводить до неспроможності політичного інституту функціонувати навіть після зміни політичних умов. Ю. Мацієвський зазначає, що неефективність дій політичного керівництва у нестабільній ситуації є необхідною умовою кризи [3, с. 26].

Сьогодні у багатьох державах набула поширення криза легітимності – падіння довіри громадян до владних інституцій. С.В. Ставченко зазначає, що процеси легітимації в сучасних політичних режимах мають переважно комунікативний зміст, а отже, зрушення в процесі управління політичними комунікаціями можуть призвести до системної кризи демократичного політичного режиму і демократії як такої у світі [5, с. 538].

Політичні кризи можуть мати характер реформ, якісної зміни партійної структури, державного ладу та інших елементів політичної системи або вести до зміни політичного устрою, приходу до влади нового класу і партії, яка його представляє, тривалого протистояння політичних сил. На думку В. Ткачука, у такому випадку «кризи знаходять вихід у революційній ситуації і стають першоджерелами та початком політичної революції» [7, с. 45].

На початку XXI століття одним з провідних джерел політичної кризи є сепаратизм. Слід підкреслити, що відцентрові тенденції в Європі мають здебільшого економічне та лінгвістичне забарвлення («Фламандський інтерес» у Бельгії, ЕТА в Іспанії, «Ліга Півночі» в Італії), тоді як поза її межами сепаратизм набуває яскраво вираженого релігійного змісту (Тибетський рух у Китаї, «Тамільські тигри» у Шрі-Ланці, Південний Судан, що відокремився у 2011 році). Крім того, за межами Європи сепаратистські рухи частіше використовують збройні методи боротьби. Прагнення етнічних чи релігійних груп до відокремлення часто стає причиною тривалих громадянських воєн, які призводять до численних людських жертв та руйнування інфраструктури, що, в свою чергу, ускладнює вирішення кризи. Яскравим прикладом можуть бути чотири громадянські війни між вже згадуваними нами «Тамільськими тиграми» та владою Шрі-Ланки.

Іншим вагомим фактором політичної кризи в сучасному світі є організована злочинність. У залежності від рівня розвитку країни, цей чинник по-різному впливає на політичну безпеку держави. Італійська мафія серйозно втратила свої позиції після успішних дій уряду, натомість боротьба зі злочинністю в Колумбії наразі не приносить видимих результатів. У країнах Азії та Африки злочинні угруповання часто створюють своєрідну «державу в державі», яка не підконтрольна центральному уряду й існує за власними законами: «Зона племен» у Пакистані, піратські бази в Сомалі, партизанські табори в Нігерії тощо. Частина території вже згадуваної Колумбії контролюється бойовиками ліворадикального об'єднання FARC.

Слід зазначити, що політична криза в окремій державі може мати соціальну, економічну, екологічну чи іншу природу і лише за певних умов набувати політичного забарвлення.

Міжнародна криза є результатом суперечностей між державами та іншими акторами світової політики. Одиначні непорозуміння між країнами можуть перерости у кризу, якщо їх тривалий час не вирішувати. Міжнародні кризи можуть закінчуватися масштабними війнами. Так, численні протиріччя між провідними європейськими країнами на початку XX ст. призвели до Першої світової війни та до зникнення частини цих країн з карти світу. Велика депресія, економічна криза, що набула політичного забарвлення, створила передумови для Другої світової війни.

В умовах біполярної системи час від часу виникали кризи, особливо напруженими з яких були Берлінська та Карибська, які були вирішені без застосування зброї. Проте кризи у Кореї та В'єтнамі, а також на Фолклендських островах все ж таки призвели до збройних конфліктів. Слід підкреслити, що криза на Корейському півострові, яка триває з часів «холодної війни», є особливо небезпечною для міжнародної безпеки через невизначеність політичних процесів у КНДР, що володіє ядерною зброєю. Так, після смерті Кім Чен Іра 17 грудня 2011 р. Південна Корея посилила контроль на кордоні з КНДР. Економічні наслідки зміни

влади у Пхеньяні вже далися взнаки: у другій половині грудня 2011 р. спостерігалося зростання курсу американського долара щодо основних валют Азії.

Втім, слід зазначити, що в сучасному світі міжнародні кризи все частіше вирішуються шляхом переговорів між сторонами без використання сили або погрози силою, особливо це характерно для Європи [1, с. 13].

Український вчений Г. Щокін виокремлює також глобальну кризу, пов'язану з тим, що людство переживає переломні зміни у своїй історії. На думку дослідника, сьогодні «спостерігається екстраординарна глобальна криза всієї людської цивілізації: кризи зазнають мистецтво, наука, філософія, релігія, право, політика».

Російський вчений А. Панов розглядає історію людства як послідовність так званих «планетарних революцій», тобто глобальних криз, які відбуваються через деякі менший проміжок часу. Послідовність революцій, на думку дослідника, характеризується явищем «прискорення історичного часу» і утворює послідовність точок, що сходяться. Очікувана межа цієї послідовності припадає саме на XXI століття: планетарний цикл універсальної історії добігає кінця, і еволюція піде іншим шляхом.

А. Панов наводить перелік двадцяти планетарних криз, нумеруючи їх від нуля до дев'ятнадцяти. Так, нульовою революцією він вважав виникнення життя на Землі, шостою – появу людини як біологічного виду, дванадцятою – неолітичну революцію: перехід від привласнювального до відтворюючого господарства. Під вісімнадцятою революцією вчений розуміє інформаційну революцію, що розпочалася після 1950 р. і полягала у переході розвинених країн до постіндустріальної епохи. Нарешті, останньою кризою, яка триває і сьогодні, є дев'ятнадцята революція: інформаційна глобалізація і становлення мережі Інтернет. А. Панов зазначає, що «дані події не завжди трактуються як революція, але за деякими чисто формальними ознаками вони мають той самий статус, що й попередні» [4, с. 127].

Розглядаючи часовий вимір кризи, перш за все варто звернути увагу на тривалість кризи. За цим показником Ю. Сурмін виділяє короткотривалі (менше одного року), середньотермінові (кілька років), довготермінові (кілька десятиліть) та наддовготермінові (кілька століть або тисячоліть) [6, с. 97].

В якості прикладу короткотривалих криз можемо навести кризу Тайванської протоки 1958 р., політичний конфлікт у Східному Тиморі 2006 р., кризу в Тайланді 2008 р. Короткотермінові кризи трапляються й у європейських країнах: варто згадати безпорядки у Парижі 2005 р., британських містах Лондоні та Бірмінгемі влітку 2011 р. та вже згадувані нами події у Казахстані у грудні 2011 р.

До середньотермінових можна віднести кризи, що тривають наразі у Бельгії та Молдові, а також у деяких країнах Близького Сходу. Якщо у європейських країнах кризи протікають мирно, без політичного насилля, то близькосхідні кризи, пов'язані передусім з подіями «Арабської весни», зруйнували відносно стабільні диктаторські режими, проте не призвели до встановлення демократії. Так, Єгипет, Сирія, Ємен та низка інших країн перебувають у кризовому стані з початку 2011 року, Лівія пережила громадянську війну, що завершилася усуненням та загибеллю М. Каддафі, а від Судану (найбільшої за площею країни Африки станом на 2010 рік) відокремилися його південні провінції, проголосивши 9 липня 2011 р. нову державу Південний Судан.

Довготерміновими можна вважати кризи у Тибеті (КНР) та штаті Джамму і Кашмір (Індія). Серед міжнародних криз, що тривають кілька десятиліть, варто відзначити конфлікт між КНДР та Південною Кореєю, а також між Кубою та США. Що ж до наддовготермінових криз, то вони не спостерігаються в сучасному світі через значне прискорення політичних процесів. Натомість у стародавні часи такі кризи були не рідкістю: варто згадати перехідні періоди у Давньому Єгипті і так звану Кризу третього століття у Римській імперії.

Ю. Мацієвський, узагальнюючи результати дослідження політичних криз, робить висновок, що криза є процесом, який має три фази: латентну (передкризову), кульмінації та завершення. Щоправда, вітчизняні автори звертають увагу на два варіанти завершення кризи: а) подолання кризи і відновлення рівноваги; б) остаточна руйнація і припинення розвитку. Російські науковці визначають три варіанти: а) руйнація системи; б) перехід системи у новий стан; в) створення нової системи [3, с. 18].

Таким чином, усі політичні кризи можна класифікувати відповідно до їх просторового і часового вимірів. За поширеністю у просторі можна виокремити локальну, національну, міжнародну та глобальну політичні кризи. За тривалістю в часі доцільно виділити короткотривалі, середньотермінові, довготермінові та наддовготермінові кризи. Слід наголосити, що тривалість політичної кризи не корелюється з її поширенням у просторі: деякі міжнародні кризи тривають кілька днів або місяців, в той час як в окремій державі кризові явища можуть безперервно спостерігатися протягом десятиліть.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що будь-яка класифікація кризових явищ у політиці не є вичерпною, а отже, дослідник має спиратися на різні підходи до класифікації криз. Такий підхід забезпечить ґрунтовне і всебічне вивчення кризових процесів у політичних системах.

Бібліографічні посилання

1. **Белов Г. А.** Факторы кризиса и эволюции государства [Текст] / Г. А. Белов // Вестник Московского университета. – Сер. 12: Политические науки. – 2003. – № 6. – С. 5–24.
2. Криза політична [Текст] // Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / За ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 298.
3. **Мацієвський Ю.** Деякі аспекти вивчення феномену кризи у політичних дослідженнях [Текст] / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6 (33). – С. 16–29.
4. **Панов А.** Сингулярная точка истории [Текст] / А. Панов // Общественные науки и современность. – 2005. – № 1. – С. 122–137.
5. **Ставченко С.В.** Політична легітимність в умовах стабільних та кризових станів політичної системи [Текст] / С. В. Ставченко // Гілея: науковий вісник. – 2011. – Вип. 51 (№9). – С. 534–538.
6. **Сурмин Ю. П.** Проблемы кризиса и антикризисных технологий [Текст] / Ю. П. Сурмин // Грані. – 2000. – № 2(10). – С. 94–103.
7. **Ткачук В.** Політичне прогнозування в умовах модернізації політичної системи України [Текст] / В. Ткачук // Вісник Львівського університету. Сер. «Міжнародні відносини». – 2001. – Вип. 5. – С. 44–47.

Надійшла до редколегії 24.01.2012 р.

УДК 323.234

А. К. Клячин

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЗАСОБИ ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ

Розглядаються проблеми співвідношення демократії як політичного устрою та цінностей, пов'язаних з демократичним управлінням, проводиться аналіз маркетингових засобів політичної комунікації та їх впливу на формування стійких демократичних цінностей, доводиться, що політичні засоби зв'язків з громадськістю засновані на маркетинговій парадигмі, негативно впливають на засвоєння демократичних цінностей та їх формування у трансформаційних суспільствах.

Ключові слова: демократія, цінності, суспільна свідомість, зв'язки з громадськістю, політична комунікація.

Рассматриваются проблемы соотношения демократии как политического устройства и ценностей, связанных с демократическим управлением, проводится анализ маркетинговых средств политической коммуникации и их влияния на формирование стойких демократических ценностей, обосновывается, что политические средства связей с обще-